

وقفنامه‌ای از آقا مهدی ملک‌التجار^(۱)

مرضیه مرتضوی

چکیده:

در میان وقفنامه‌های موجود در بایگانی موسسه کتابخانه و موزه ملی ملک، وقفنامه‌ای مربوط به وقف ۵ دهنه دکان و یک دکه واقع در بازار تهران وجود دارد که مربوط به آقا مهدی ملک‌التجار، پدربزرگ حاج حسین آقا ملک، بانی و واقف موسسه کتابخانه و موزه ملی ملک می‌باشد. این امر تا حدودی سابقه انجام سنت حسنه وقف و ادامه این مقوله را در خاندان ملک بازگو می‌نماید. در این نوشتار شرح حالی از مهدی ملک‌التجار و سپس متن وقفنامه‌ای از وی می‌آید.

واژگان کلیدی:

وقفنامه، مهدی ملک‌التجار، بازار تهران

مقدمه:

در خیل اسناد موجود در بایگانی موسسه کتابخانه و موزه ملی ملک، واز میان وقفنامه های آن، وقفنامه ای مربوط به وقف ۵ دهنه دکان و یک دکه واقع در بازار تهران وجود دارد که مربوط به آقا مهدی ملک التجار، پدر بزرگ حاج حسین آقا ملک، بانی و واقف موسسه کتابخانه و موزه ملی ملک می باشد. این امر تا حدودی سابقه انجام سنت حسنه وقف و ادامه این مقوله را در خاندان ملک بازگو می نماید. لذا قبل از پرداختن به متن وقفنامه جهت تنویر اذهان خوانندگان نسبت به آقا مهدی ملک التجار شمه ای از شرح حال وی را بیان می نمایم:

آقا مهدی ملک التجار، فرزند ملا ابو علی و نوه حاج ملا آقا بابا مجتهد تبریزی است. وی در زمان عباس میرزا نایب السلطنه رتبه سرهنگی داشت و در رکاب وی در جنگ با روسها خدمات بسزایی انجام داد ولی بعد از شکست ایران از روسها از خدمت دولت کناره گرفت و به تجارت و شغل آزاد پرداخت و در تبریز سکونت نمود.^(۲) پس از فوت عباس میرزا، از آنجا که آقا مهدی مرجع برخی از خدمات، چون خدمات صندوقخانه به آن شاهزاده فقید گردیده بود، از سوی محمد شاه، طی فرمانی در ماه صفر ۱۲۵۳ هـ.ق، مفتخر به دریافت یک قطعه نشان سرخ از مرتبه دوم یآوری (سرگردی) با لزوم رعایت احترام وی از سوی عموم کسبه و تجار ایران شده. در ربیع الثانی همان سال طی حکمی دیگر، به «ملک التجاری ممالک محروسه» منصوب گردید تا بر اساس آن به ایجاد نظم در امور تجاری تجار آذربایجان و دارالخلافه تهران و حل اختلاف میان آنها پردازد.^(۳)

وی همچنین با پیشکار ناصرالدین میرزای ولیعهد، میرزا تقی خان امیر کبیر، که همراه با موکب ولیعهد در تبریز اقامت داشت، دارای روابط صمیمانه ای بود، به طوری که شهرت دارد، بعد از فوت محمد شاه، زمانی که ناصرالدین میرزا جهت جلوس بر تخت سلطنت عازم تهران بود و خزائن تبریز و تهران خالی، امیر کبیر برای ترتیب حرکت موکب شاهی به تهران، مبلغ یکصد هزار تومان از وی تقاضا

نمود که آقا مهدی بدون اخذ هیچ وثیقه‌ای این وجه را در اختیار او نهاد.^(۴) این اقدام که در آن شرایط برای ناصرالدین شاه، کار بزرگی محسوب می‌گردید، مد نظر وی باقی ماند به طوری که بعد از به سلطنت رسیدن، طی فرمانی در رجب ۱۲۶۹ وی رامجددا بر منصب ملک التجاری ممالک محروسه، ابقا گردانید و مرجع اصلاح ذات البین میان تجار تهران و تبریز قرار داد.^(۵)

دوستی میان امیر و آقا مهدی تا زمان حیات این وزیر شهید ادامه داشت. مشهور است زمانی که امیر اقدام به بنای سرایی در بازار تهران جهت بازرگانان نمود، آقا مهدی در این کار با وی همکاری کرده به طوری که معروف است ساختمان امیر از پول خود آقا مهدی ساخته شد و در نهایت نام آنرا بنام میرزا تقی خان امیر کبیر، سرای امیر نهاد. البته امیر در زمان صدارتش در تهران بنای تیمچه و بازاری را گذاشت که اولی سرای اتابکیه و دومی بازار امیر نام گرفت. بازار امیر شامل سه راسته بازار بود که به سرای اتابکی راه داشت. سرای امیر در دو طبقه و با ۳۳۶ حجره در ۲۲ ربیع الثانی ۱۲۶۷ هـ. ق افتتاح و اداره امور آن را آقا مهدی ملک التجار عهده‌دار شد.^(۶)

وی که بواسطه رسیدگی به امورات تجار، گاه در تبریز و گاه در تهران بسر می‌برد، در قحطی سال ۱۲۷۷ هـ. ق، از سوی ناصرالدین شاه مامور رسیدگی به امور نانوایان تهران شد. ۹ او برای اینکار، ابتدا تمام تجار را جمع کرد و از آنها خواست به هر قیمتی شده غله خریداری کرده به تهران برسانند و خود همه روزه به تمام دکانین رسیدگی کرده بطوریکه ظرف ۴۰ روز غله‌های خریداری شده به تهران رسید و نگرانی مردم رفع شد.^(۷)

از اقدامات عام المنفعه آقامهدی در تهران می‌توان از: آبادسازی بازار اُرسی دوزها تا تکیه دولت، بنیاد بازار بزازها و خیاطها و دکانین بازار بزرگ تا محله عباس آباد، تجدید بنای امامزاده زید و مهمتر از همه بنای مسجد ملک در بازار عباس آباد را نام برد. این مسجد که بعدها به مرور زمان خراب شده و از بین رفته بود به سعی

وکوشش حاج حسین ملک ، نوه او مجددا آباد شد. (۸) آقا مهدی در سال ۱۲۸۷ هـ. ق درگذشت.

مشخصات سند

تاریخ: ۱۲۷۱ قمری

تعداد سطر: ۱۰

نوع خط: شکسته تحریری

نوع کاغذ: دست ساز، وصالی شده روی پارچه

شماره سند: ۹۹۸۰/۲

صدر سند: تمبر ۵ قرانی وزارت مالیه دولت علیه ایران ، با مهر وزارت معرف سمت راست بالای سند: ورود به دفتر اوقاف مرکزی به تاریخ اول برج دلو ۱۳۰۰ شمسی تخاقوی نیل تحت نمره ۵۴۶ (با جوهر آبی) احتمالا بعدها به اصل سند اضافه شده است.

سمت راست در حاشیه: ورود به دفتر اوقاف مرکزی هشتم برج دلو تخاقوی نیل ۱۳۰۰ شمسی نمره ۳۶۳ (با جوهر آبی) دارای خط خوردگی بر روی شماره نمره ۵۴۶

متن سند

هو الواقف علی الضمائر

بسم الله الرحمن الرحيم

منظور از این فقرات شریفه و مقصود از تحریرات عبارات واضحه المبادی والنهایات بینه آنست که چون در بنا واحداث کاروانسرای وبازار جدید که معروف به کاروانسرای دولت ارفع در دارالخلافة طهران در محله بازار تغییر و تبدیل در تکیه وشوارع ودر زمین واقع در پشت مسجد / در سر سه راه در جنب حمام چال واقع شده بود وعالیجاه عزت وسعادت همراه آقا محمد مهدی ملک التجاراز عین

المال خود احداث پنج باب دکان به قید وقف فی سبیل الله قراراً در مکان مزبور نموده بود لهذا حاضر وارد شرع مطاع دارالخلافة طهران / ... بالامن والامان گردید عالیجاه مشارالیه وقربه الی الله تعالی وطلباً لمرضاته وقف مؤبد شرعی وحبس منخلد ملی نمود بر کافه و عامه مومنین و مومنات اثنی عشریه و من بحکمهم من الاطفال دارالممیزی تمامی و جملگی پنج باب دکاکین و یک باب دکه هنوز مسکونی شده / کلاً مفصله بهذا التفصیل متواصلات به یکدیگرو رقبات در محل مزبور هر یک با جمیع متعلقات و منضمت و کافه ملحقات و مضافات بدون استثنایی از آنها که منافع آنها را بعد از وضع اخراجات و تعمیرات عین موقوفه اولاً توسعه و احداث و تعمیر فوریه مسجد مزبور را

یک باب دکان قصابی محاذی دکان خبازی حاجی نصرالله

یک باب دکان بقالی مسکن شیخ مهدی بقال رو به مغرب

مسکن آقا ابول قصاب

با ملحقات و منضمت کائنا من کان

یک باب دکان علاقه بندی متصل بدکان بقالی مزبور رو به مغرب

یک باب دکان مسکن مشهدی رمضان علاقه بند

متصل به دکان مزبور رو به مغرب

یک باب دکان علاقه بندی مشهدی حسین علاقه بند...

یک باب دکان کوچک درب خانه میرزا صادق که هنوز مسکونی شده رو به

مغرب

/ بر وجه احسن مقدم بدارند و بعد آنچه باقی بماند صرف روشنایی و مؤذن و حصیر و بوری و مصارف متعلقه به مسجد مزبور به نحو متعارف نمایند و هر گاه چیزی حاصل آید صرف تعزیه داری جناب شهادت مأب خامس آل عبا و سایر ائمه هدی / سلام الله علیه اجمعین در ایام عاشورا و لیلالی جمعه شبان مصیبت ایشان از قبیل قهوه و قلیان و لوازم تعزیه داری و اطعام هر گاه وفا نماید بنحو متعارف

نمایند وتولیت عین موقوفه را مادام الحیات به نفس نفیس خود مفوض نمود وبعد / به اولاد ذکور خود نسلاً" بعد نسل وبطناً بعد بطن ودر صورت تعدد اولاد ذکور مفوض است به ارشد اصلح الحال عین موقوفه ودر صورت انقراض اولاد وقف با عالم متدین مبسوط الید دارالخلافه / طهران ونظارت را با سرکار شریعت مدارافادت وافاضل آثار حقایق ودقایق شعرا علم العلماء الاعلام افقه الفقهاء الفخام صاحب الفروع والاصول جامع المعقول والمنقول قدوة المحققین وزبدة الافضالین؟ فخر المجتهدین جناب مستطاب / معالی ومعارف نصاب مجتهداً العالی آقای آقا شیخ عبدالحسین اعلم الله وخصاله العالی نمود وصیغه وقف عربیاً وفارسیاً كما حرره الشارع جاری شد وحدود دکاکین از قرار تفصیل ذیل است و واقف تمام عین الموقوفه را از ید مالکانه اخراج وبصرف / وقف داد وبعد به عنوان تولیت متصرف نمود فمن بدله بعد ما سمعه فانما ... علی البری یبدلونه واله واسع علیم تحریراً فی لیلة السبت سیزدهم شهر ذیقعدة الحرام من شهر سنه ۱۲۷۱

سجلات شهود از چپ به راست از بالا به پایین

قد وقع اعتراف من الواقف المعظم ... ما رقم فيه من الوقف والتولیه والنظارة والتصرف عن النهج المرقوم فيه... / مهر بیضی با سجع : یا سریع الرضا اغفر من الدعا الا یملک

هو. اعترف جناب واقف المکرم بوقف ما کان حصه وملكه فی الدکاکین والدکه المرقومه علی النهج المسطورلدى فی سادس عشرشهر محرم الحرام ۱۲۷۲ / مهر مربع با سجع : افوض امری الى الله عبده محمد رضا / مهر بیضی با سجع : عبده مهدی قلی

بسم الله تعالى . جرى الواقف ايجاباً وقبولاً" حسبما شرح فی الوریقة عقدی لیلة السبت الثالث عشر من ذیقعدة ۱۲۷۱ / مهر مربع با سجع : الراجی محمد علی بن عبدالحسین ۱۲۶۷

بسم الله الواقف علی النیات. قد اعترف جناب واقف انجاه الله فی المواقف بما

ذكر من الوقف والتولية والنظارات وصدور ما يعتبر في الوقف صحه ... ما لدى
 اقل الخدام الشريفة فى حادى عشر ذى الحجه ... / مهر مربع با سجع : عبده
 الراجى عبدالحسين / مهر مربع با سجع : عبد المطلب بن عبدالكريم
 بسم الله تعالى . اقر الواقف موفق بوقف ما كان حقه وملكه فى الدكاكين

٢١٤

وقفنامه

وقفنامه اى از آقا مهدى ملك التجار

الخمسة والدكة المسطورات على النهج المرقوم وبالتولية والاقباض فى السادس
 عشر من محرم الحرام ١٢٧٢ حرره / مهر بيضى با سجع : المحتاج الى الله الغنى
 على

بسم الله تعالى . قد اعترف جناب واقف المعظم زاد الله توفيقه بالوقف
 المزبور حسبما ... مصرفاً وتولية ونظارة ... لدى فى ليلة رابع والعشرين من
 ذى الحجه ١٢٧١ / مهر مربع با سجع : العبد المذنب ميرزا محمد
 بسم الله تعالى . الواقف موفق بوقف تمام ما كان قبضه وملكه فى الدكاكين
 على ما شرح وفصل لدى فى ٢٦ شهر محرم الحرام ١٢٧٢ / مهر بيضى با سجع:

عبدہ الراجی محمد علی

هو. اعترف جناب واقف المكرم و دام توفيقه بجميع ما رقم لدى الجانى الفقير / مهر بيضى با سجع : المتوكل على الله عبده محمد باقر ۱۲۶۷
هو . وقفنامه صحيح است وصيغه وقف در خدمت جناب مجتهد العصر
والزمان قدوة المحققين وزبدة المجتهدين شيخ عبدالحسين سلمه الله تعالى
جارى شد. / مهر بيضى با سجع : عبده الراجی ارشیر ۱۲۵۲
هو الله تعالى . صيغه وقف در حضور جناب مستطاب قبله گاهی شيخ عبدالحسين
سلمه الله جارى شد و به جوف رقيمه که جداگانه به بنده درگاه مرقوم فرموده اند
واقرار شفاهی عالیجاه ملک التجار شد/ مهر مربع با سجع : عبده موسى الحسيني؟
هو . اقل الحاج حاج علی به مراتب مسطوره شهادت دارم و خود در خدمت
جناب مستطاب شريعتمدار آقای شيخ عبدالحسين حضور داشتم که صيغه جارى
شد / مهر مربع با سجع : عبده الراجی علی ...
هو . اقل الحاج حاجی يدالله تاجر گیلانی به مراتب مسطوره شهادت دارم / مهر
بيضى با سجع : الراجی الموسوی
اقل السادات شاهدم مرتضوی / مهر بيضى با سجع : عبده الراجی احمد الحسينی
...../ مهر بيضى با سجع : حسين ابن باقر الحسينی
اشرف الجامعين محمد حسين تاجر تبریزی مشهور به / مهر بيضى با سجع:
يا امام حسين
عاليجناب معزى انصاب جناب آخوند ملا محمد حسين تاجر تبریزی / مهر
بيضى با سجع : يا محمد؟ محمد حسين
ومن الشاهدين على ذلك اقل الحاج عبدالله تبریزی / مهر بيضى با سجع : يا
اباعبدالله
هو . اقر واعترف بما فيه لدى وانا العبد الاقل الحاج محمد تقى الطهرانى / مهر
بيضى با سجع : محمد تقى

پی نوشت

۱. کارشناس ارشد تاریخ
۲. دفتر اسناد ، به کوشش زهرا طلایی ، مشهد ، آستان قدس رضوی ، ۱۳۸۶ ، ص ۳۳۸
۳. فرامین مذکور در خزانه موزه ملی ملک نگهداری میشوند.
۴. بامداد ، مهدی ، شرح رجال، ج ۳ ، تهران ، زوار ، ۱۳۵۷
۵. فرمان مزبور در موزه ملک موجود است.
۶. آدمیت ، فریدون ، امیر کبیر وایران ، تهران ، خوارزمی ، ۱۳۷۸ ، ص ۳۴۲
۷. نجمی ، ناصر ، تهران عهد ناصری ، انتشارات عطارد ، تهران ، ۱۳۷۰ ، ص ۶۱
۸. دفتر اسناد ، ج ۳و۲ ، ص ۳۳۹